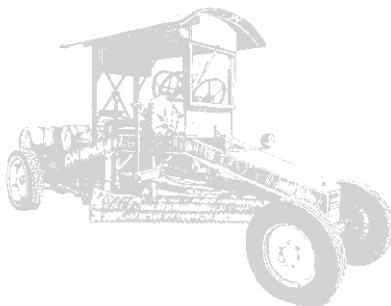

Denne artikkelen er gjengitt i
Norsk vegmuseums årbok for 2024

Et dramatisk døgn i Norsk anleggs- og fjellsprengningshistorie

Pengeskrinet på Finse

AV MORTEN O. REITEN

Det kunne være barskt i fjellet når lønningene skulle til de som bygde banen. Her går postfører Hakestad, oppsynsmann Lenæs og distriktskasserer Fredrik Otto Juell Hanssen. (Foto fra Hebers bok «Da Bergensbanen Blev Til»)

Et dramatisk døgn i Norsk anleggs- og fjellsprenghningshistorie

Pengeskrinet på Finse

AV MORTEN O. REITEN

Da Norsk fjellsprenghningsmuseum åpnet sin nye utstilling i 2022, lå det mye detektivarbeid bak to spesielle historier knyttet til eldre norsk anleggshistorie. Den ene ble presentert i fjorårets årbok og handlet om dynamittangrepet i Hakavik i 1917. Den andre får du her – og den handler om en funksjonær og en anleggsarbeider som i januar 1905 la ut på ski ved Bergensbanens anlegg ved Finse og deretter forsvant. I sekken hadde de 25.000 kroner i lønninger til arbeidere langs banen. Dette ble opptakten til en storstilt jakt på to menn og et svært verdifullt innhold i deres ryggsekker.

Byggingen av Bergensbanen foregikk i perioden 1894-1909 om vi ser bort fra tidligere arbeid med den smalsporede Vossebanen. Bergensbanens anlegg var et av de aller største byggeprosjekter i det vi gjerne kaller rallarepoken, og mange av de som jobbet med fjellsprenghningsarbeid i Norge i årene rundt 1900 var i kortere eller lengre perioder på Bergensbanen. Mye av arbeidet foregikk i det værharde høyfjellet. I områdene rundt Finse, banens høyeste punkt, lever minnene om rallaren videre blant annet gjennom Rallarmuseet og den populære Rallarvegen.

BARSKE FORHOLD

For å holde god fremdrift, ble det på mange strekninger jobbet gjennom vinteren, tross barske forhold i fjellet. Tunnelarbeid kunne man klare å drive året rundt, og tunneller skulle det bli mange av på Bergensbanen, hele 183 ved åpningen i 1909. Arbeidernes lønninger ble utbetalt kontant, og en dagslønn for en tunnelar-

Morten Reiten (49) er oppvokst i Sunndalsøra, har bakgrunn som fotograf og er utdannet innen historie- og kulturformidling. Han arbeider nå ved Norsk vegmuseum der han bl.a. er prosjektleder for utstillingene i Norsk fjellsprenghningssmuseum.

beider kunne være opp mot fire kroner. 40 år gamle Fredrik Otto Juell Hanssen fra Trondheim var ansatt som distriktskasserer for anleggets vestenfjeldske del. Han reiste rundt på anleggets lange strekninger, sommer som vinter, og betalte ut lønninger. Av kolleger ble han omtalt som dyktig og interessert i jernbanens arbeid. Juell Hanssen hadde jobbet ved jernbanen i ulike stillinger og på ulike steder i 22 år, og de siste fire årene var han stasjonert på Voss som distrikts-

Fra en linjebefaring høsten 1907. Driftsbestyrer Fasting, oppsynsmann Lenæs og banedirektør Fleischer på første dresin. Deretter overingeniør Skavlan og avdelingsdirektør Wetten. Ved siden av står ingeniør Sigvard Heber, som er en viktig kilde i denne fortellingen. (Foto fra Hebers bok «Da Bergensbanen Blev Til»).

kasserer. Han var en jovial og omgjengelig type, men manglet kanskje fysikken til en typisk høyfjellsvandrer. For å gjennomføre lønningsreisene hadde han ofte en kusk eller fjellførere med på turen. Blant funksjonærer, oppsynsmenn og ingeniører vokste det frem solide vennskap og tette bånd på anleggene.

I disse små samfunnene var man ofte langt i fra annen bebyggelse, og mens arbeiderne kom og gikk – var menn som Juell Hanssen helt nødvendig for orden og kontinuitet i store og krevende anleggsprosjekter. Der hvor rallaren kunne søke adspredelse i kortspill, alkohol, slåsskamper og damer på fritiden, var det ofte en helt annen kultur blant funksjonærer, oppsynsmenn og ingeniører. Fjellet og naturen hadde stor tiltrekningskraft på mange, og ulike sportsaktiviteter og friluftsliv var høyt verdsatt.

Distriktskassereren hadde siden 23. januar 1905 gått fra Voss til Haugastøl på ski og utbetalt lønninger. På Haugastøl hadde han blant annet møtt ingeniør Sigvard Heber, som for ettertiden ble en

sentral kilde i denne historien. Om ettermiddagen søndag 29 januar skulle Fredrik Otto Juell Hansen gå strekningen fra Finse til Hallingskeid, en tur på omtrent 20 kilometer. De 25.000 kronene som skulle fordeles, var til sammen om lag 6500 dagslønninger. Omregnet til dagens kroneverdi rundt to millioner kroner – ingen liten sum i kontanter. Pengene ble oppbevart i et stort skrin av blikk, og skrinet var tilpasset en ryggsekk i skinn. Som en del av utrustningen på disse lønningsreisene disponerte Juell Hanssen en revolver til eventuell beskyttelse av seg selv og av pengene.

Været var ikke spesielt bra, og dagen kort. På formiddagen hadde Juell Hanssen unnagjort strekningen fra Tunga vokterbolig og opp til Finse. Klokken var blitt 15 da Juell Hansen ville dra videre. Han var i telefonisk kontakt med oppsynsmannen ved Taugevand/Fagernut vokterbolig. Oppsynsmannen mente at været var godt nok til å kunne gå i, men at han måtte regne med noe snøfokk. Sigvard Heber fortalte at Juell Hansen fikk

Finse med stasjonsbygning ca. 1909. (Foto K. Knudsen & Co/Universitetsbiblioteket i Bergen)

med seg en fjellvant arbeider som var stasjonert ved Finse. Denne arbeideren skulle bære sekken med pengeskrinet og fungere som fjellfører.

De la en plan om at hvis været ble vesentlig dårligere, skulle de gå tilbake til Finse innen en time. Var de ikke kommet tilbake før timen var gått, skulle oppsynsmannen på Finse ringe til oppsynsmannen på Fagernut, 9 kilometer i retning Hallingskeid og gi beskjed om at to mann var på vei. Juell Hanssen hadde blitt rådet til å følge sommerveien, hvor det var telefonstolper synlig i landskapet som de kunne navigere etter ved behov.

Den avtalte timen gikk, og Finse ringte Fagernut og meldte at mennene var på vei. Oppsynsmann Lenæs og en kollega spente på seg skiene for å gå Juell Hanssen og fjellføreren i møte. Etter om lag to kilometer velger de å gå tilbake til Fagernut, da været var blitt dårligere og det var i ferd med å bli mørkt. Det blåste

kraftig, antatt opp imot storm, i tillegg kom det nedbør som ble beskrevet som mer regn enn snø, det klabbet derfor mye på skiene. Juell Hanssen og hans ledsager var ikke å se, ei heller spor etter skiløperne.

Det ble straks gitt beskjed til Finse, og på Finse reagerte de raskt. En av de mest fjellvante på Bergensbanens anlegg skal ha vært Elling Hakestad fra Ulvik. Hakestad ble tidlig involvert i stikningsarbeider, og når dette var ferdigstilt, gikk han over til å bli postfører stasjonert på Hallingskeid. Flere dager i uken gikk han strekningen Hallingskeid-Finse, og når man nå hadde et akutt behov for en fjellvant kjentmann som kunne starte ettersøk, ble det ringt etter Hakestad. Akkurat denne dagen var Hakestad hjemme på gården i Ulvik, men man fikk tak på ham. I grålysningen mandag 30. januar var Hakestad og fire håndplukkede menn på vei opp de om lag 1300 høyde-

Gaaet sig bort paa Fjeldet?

Fra Bergen meldes, at Distriktskassereren ved Bergensbanens vestenfjeldste Del Juell Hanssen sandsynligvis er forulykket under en Lønningsreise i Høijfjeldet. Kassereren drog fra Bofa Mandag den 23de Januar og var Fredag ved Haugastøl (Fjeldberg), hvor han udbetalte den sidste Lønning. Haugastøl ligger paa Nordfjorden af Uta Band øverst i Hallingdal oppe i Høijfjeldet. Lørdag tiltraadte han Hjemveien og naaede til Tunga Bogterbolig omtrent 12 Kilometer fra Haugastøl. Det havde været Kassererens Henfigt at fortsætte videre samme Dag til Finse, som ligger 14 Kilometer længere vestover Dalen; men Uveiret tvang ham til at ligge over i Tunga til Søndag, da han drog videre og kom til Finse ved Middagstider. Finse ligger ved Finse Band, lige ved Foden af Hardangerjøfjelen mellem denne og Hallingfjeldet. Herfra telefonerede Hanssen til Afdelingsingeniøren paa Hallingfjeld, at han vilde komme did om Aftenen. Afdelingsingeniøren fraraadede ham at lægge iveri saa sent paa Dagen i det stygge Veir. Hanssen drog alligevel aften med sin Fører Johan Theodor Nilsen fra Skafsaa i øvre Telemarken, en dygtig Skiløber. Førereren har i Almindelighed Lønningsvæksen og Bagagen. Udover Søndag Eftermiddag øgede Uveiret til en voldsom Snestorm, og i denne har vel de to Mænd gaaet sig bort; ingen har seet eller hørt noget til dem siden.

meter fra Osafjorden og til området mellem Memorge og Taugevand. De søkte fra morgenen til sen kveld. Rundt klokken 23 ga de opp søket, det var da om lag 20 minusgrader, og de bestemte seg for å grave en snøhule og overnatte i denne.

Gaaet sig bort paa fjeldet! Omtale fra Kongsberg Adresse fredag 3. februar 1905

MANGE DELTOK I SØKET

De påfølgende dagene ble det foretatt mange søk etter Fredrik Otto Juell Hanssen og hans ledsager, men de ble ikke funnet. Forsvinningen vakte nasjonal interesse, og ble omtalt i mange aviser. Man antok at de hadde blitt tatt av snøstormen og at de frøs i hjel. Norges statsbaner utlovet en dusør for å oppmuntre arbeiderne til å lete på fritiden. Ingeniør Heber oppga dusøren til å ha vært på 1000 kroner, mens den oppgis til 500 kroner i en annonse i Morgenavisen 20 mars 1905. I annonsen understrekes at en «uskadet reisekasse» er en forutsetning for å gjøre krav på dusøren.

I Torbjørnsstøl tunnel ved Finse var det et arbeidslag ledet av en bas ved navn Hamre. Dette arbeidslaget var ute i landskapet hver søndag og lette etter de to mennene og pengeskrinet. Kristi himmelfartsdag 1905 finner de liket av Juell Hanssen. Funnstedet er overraskende, da man regnet med at Juell Hanssen og ledsageren forsvant mellom Finse og Fagnut, i vestlig retning mot Taugevand eller Memorge.

Juell Hanssens lik ble funnet i området ved Kongsnut/Sauebotn, som ligger 7-8 kilometer øst for Finse. Juell Hanssen og ledsageren har dermed på et tidspunkt snudd mellom Finse og Fagnut, og kommet helt ut av kurs. Ingen vet hvor lenge de har gått i fjellet, men i forsøket med å komme tilbake til Finse har de på grunn av snøstormen ikke klart å finne frem, og gått anslagsvis 7-8 kilometer

Kart over Finse. 1 markerer området hvor det ble lett etter de savnede, 2 markerer funnstedet. (Kart fra finn.no/bearbeidet av Norsk vegmuseum)

forbi Finse. Funnstedet kan da ha vært så mye som 15-20 kilometer fra der hvor letemannskapene først søkte.

Det ble ikke funnet spor av hverken pengeskrinet eller av ledsageren. Jernbanelege Martinus Alm undersøkte liket av Juell Hanssen, og fant ikke ytre tegn på skade. Han bar fortsatt nøklene til pengeskrinet samt revolveren, det antas derfor usannsynlig at han skal ha blitt ranet eller at noe annet kriminelt skal ha skjedd.

Legen konkluderte også med at Juell Hansen frøs i hjel, men Heber spekulerer også i om han kunne være overanstrengt og ha fått hjertestans. Han ble funnet ved en stor stein, og man så for seg at han hadde forsøkt å søke ly, ganske sikkert helt utmattet. Den ene skien stod reist ved steinen, den andre lå ved liket. Den ene skibindingen var skåret av med kniv. Hadde ikke Juell Hanssen noe ønske eller håp om å kunne fortsette? Eller hadde han fått hjelp til å fjerne skien dersom han hadde fått et illebefinnende?

Dette vil vi aldri få svar på. I sekken som lå ved siden av liket, fant man litt klær, en halv flaske øl og noen smørbrød.

Siden det ikke var ytre tegn til vold, og at revolveren og nøkkelknippet fortsatt var hos Juell Hanssen, trodde man fortsatt at det var en ulykke, og regnet med å finne både ledsageren og pengeskrinet raskt.

Dagene og ukene gikk, og ryktene begynte å svirre. Kunne denne fjellvante arbeideren, som visstnok var både stor og sterk, ha tatt pengene og kommet seg i sikkerhet. Var det et planlagt overfall eller en spontan slu plan som gikk på å utmatte og forlate Juell Hansen alene i snøstormen? Ingen virket til å være helt sikre på hva man skulle tro.

Arbeideren, hva visste man egentlig om ham? Annet enn at han var fjellvant, og god til å gå på ski..? Jo, man visste at han var fra Telemark. Sigvard Heber nevner hverken navn eller andre særlige detaljer knyttet til ledsageren. Muligens fordi han ikke kjente ham (i motsetning til Fredrik Otto Juell Hanssen). Kanskje var ikke navnet viktig heller for den historien Heber ville fortelle, sin egen, basert på dagboknotater og minner fra dagliglivet i høyfjellet.

Søndag 25. juni ble så sekken med pengeskrinet funnet av tre arbeidere.

Liket av Fredrik Otto Juell Hanssen slik det ble funnet i juni 1905. (Foto fra Hebers bok «Da Bergensbanen Blev Til»)

Innholdet var urørt. Ledsagerens ski stod reist i snøen ved sekken med pengene. 10. juli 1905 ble så liket av arbeideren funnet. I avisen Arbeidet dagen etter, kunne man lese følgende: «Liget, som nu laa næsten bart, var i stærk opløsning. Det blev tullet ind i et teppe og bragt til Finse,

hvor det blev anbrakt i en zinkkasse. Fra Finse sendes det til Flem i Nordre Aurdal, Valdres, for at begraves. Flem skal nemlig efter hva hr. overingeniøren meddeler os være det nærmeste sted, hvor der er kirke og begravelsesplads. Theodor Nilsen var fra Skafsaa i Telemarken. Naar nu graven har lukket sig over hans jordiske levninger er det sørgelige drama fra høifjeldet til ende. Men de omkommenes slægtninge og venner vil i stille stunder ud igjennem aarene huske paa de to kjække mænd, som for at opfylde sin pligt tog afsted over de øde fjeldvidder, hvor stormen bredte det kolde, hvide snelagen over dem».

Vor kjære Broder
Distriktsskasserør ved
Bergensbanens Anlæg
Fredrik Otto Juell Hanssen
omkom under Snestorm paa Høifjeldet den 29de Jan. d. A., 40^{1/2} Aar gl.
Trondhjem, 5te Juni 1905.
Paa egne og Søskendes Vegne
H. Hanssen, J. Arntzen,
Stationsm., Heimdal. Materialforvalter.
Begravelsen foregaar i Trondhjem Fredag den 9de ds.

Dødsannonse fra Morgenbladet onsdag 7. juni 1905.

Distriktsskasserer Juell Hansens lig funnet. Omtale fra Morgenbaldet
2. juni 1905

Avisomtalen er nesten like uhyggelig og trist som selve hendelsen. Sigvard Heber beskrev hendelsen som «Det fulgte en egen uhygge med dette ulykkestilfælde», og det påvirket både lysten – og muligheten til å legge ut på lengre turer i høyfjellet. I sin bok Da Bergensbanen blev til (1924), oppsummerer Heber hva som trolig skjedde med Nilsen. Nilsen antas å ha fortsatt alene, muligens både for å skaffe hjelp til Juell Hansen, for å berge sitt eget liv, og for å få pengene sikkerhet. Pengeskrinet antas å ha blitt for tungt, og Nilsen har satt sekken igjen i snøen. Han har tatt av seg skiene og satt som markør ved pengeskrinet, og gått videre til fots og brukt skistavene til å føle seg frem med. Han har etter noen hundre meter ramlet utfor en fjellhammer. Heber skriver at Nilsen ikke døde momentant, men at han var forslått, muligens med brukne lemmer og lå hjelpe-løs i snøen. Han hadde mistet luen i fallet, men tatt av seg vesten og surret denne rundt hodet. Nilsen frøs i hjel denne natten eller påfølgende morgen ved Sauebotn. Nilsen ble 23 år gammel.

Det er vanskelig å finne kilder som sier noe om hvor aktivt det ble lett etter at pengeskrinet ble funnet. Det er heller ikke så lett å finne konkrete opplysninger om hvordan dusøren ble delt. Et holdepunkt har vi likevel. Fra Overingeniøren gikk det ut ordre om «at udbetale Ola Hakostad, Lars Osa og Peder Kvale for eftersøgelse af kasserer Juel-Hansen». Beløpet var 144,40, sannsynligvis på deling. Dette brevet ble sendt i slutten av juli 1905.

Det som skjedde på Finse 29. januar 1905 og den påfølgende leteaksjon samt funnene av lik og pengeskrin er forsøkt satt i system etter beste evne på bakgrunn av flere kilder – særlig aviser fra 1905. Norsk Retstidende volum 75 fra 1910 omhandler saken og bør sees på som en nøyaktig kilde. Sigvard Hebers fortelling er som nevnt en primær kilde, men Heber roter med detaljer og rekkefølge når det gjelder funn av Juell Hanssen og pengeskrinet, her er Hebers fremstilling direkte feil. Heber hevdet at liket av Juell Hanssen ble funnet rundt St. Hans (24. juni), mens det beviselig ble funnet torsdag 1. juni, som meldt bl.a. i Buskeruds Blad søn-

Norge.

Distriktsskasserer Juell Hanssens Lig fundet.

Føreren med Lønningsvæffen
derimod ikke.

Vore Læsere vil erindre den triste Begivenhed fra i vinter, da Distriktsskasserer ved Bergensbanens vestenfjeldste Del. Fredrik Juell Hanssen forsvandt paa Høijeldet sammen med sin Fører Johan Nilsen, en flidvandt Mand fra Skafsaa i Telemarken. Distriktsskassereren havde fra Bøfs begivet sig ud paa en Lønningsrejse til øvre Hallingdal; efter at have tilsendtbragt denne begav han sig Søndag den 29de Januar sammen med Føreren afsted paa Ski over Fjeldet fra Høgaustøl til Hallingfjeld; Veiret havde seet truende ud, og han var under en Telefonsamtale med Arbeidsingeniøren paa Hallingfjeld paa Forhaand fraraadet at drage afsted. Udover Eftermiddagen røg det op til en voldsom Snestorm, og senere hverken saa eller hørte man noget til nogen af dem. Forskjellige udsendte Expeditioner søgte at finde dem, men for-gjæves; man maatte opgive Søgningen i det Haab, at Sneløsningen udover Naret skulde bringe Bys over Sagen.

Saa er nu ogsaa delvis fseet. Efter hvad nemlig en Korrespondent til "Morgenbladet" telegraferer fra Bøfsvangen, er Juell Hanssens Lig igaar Eftermiddag fundet. En Arbeidsmand stødte tilfældigvis paa Liget, ca. 7 Km. sydpst for Finse. Liget laa indunder en Sten, næsegrus paa Skierne; Rygsækken fandtes ved Siden af; den ene Skibinding var afslaaet med Kniv. Arbeidsformanden drog strax til Finse og meldte, at han havde fundet Skasserens Lig, men intet seet til Føreren Johan Nilsen. En udsendt Expedition fra Finse bragte Liget til Finse Station. Man søgte ogsaa endel efter Johan Nilsen, men uden Resultat. Lønningsvæffen, der bæres af Føreren, er saaledes endnu ikke fundet. Skasserens Lig var vel bevaret.

dag 4. juni. Heber hevder også at pengeskrinet ble funnet før man fant liket av Juell Hanssen. Dette er også feil. Funnet av pengeskrinet ble derimot gjort søndag 25. juni (dagen etter St. Hans). Dette bekreftes bl.a. i Norsk Jernbaneblad lørdag 1. juli 1905. Tidslinje og hendelsesforløp er beskrevet med de opplysninger og kilder som antas tilgjengelige pr september 2024.

HVEM VAR DEN FJELLVANTE ARBEIDEREN?

Frem til Norsk vegmuseum i 2020/2021 begynte å jobbe med denne saken, har historien i hovedsak vært fortalt som Juell Hanssens ulykke. Heber omtaler også hendelsen som «kassererens død». Historien om hva som skjedde på Finse er særlig tatt vare på gjennom Hebers bok om Bergensbanen. Boken er hundre år i år, og finnes digitalt på Nasjonalbiblioteket, samt at den for en del år siden ble trykt opp i nytt opplag og fås kjøpt på Rallarmuseet. Historien har flere ganger i nyere tid vært formidlet i ulike kanaler, og det er grunn til å tro at den er kjent blant en del involverte i formidling av Bergensbanens historie og i turistrettet aktivitet rundt Finse.

Vi hadde et ønske om å prøve å komme et steg videre i denne historien, og prøve å finne ut mer om Nilsen, som Heber omtaler som «*En almindelig arbeider fra Telemarken*». Kanskje var det mulig for oss å bidra til en slags «oppreisning» ved å få på plass noen manglende biter i den historien som hittil var fortalt?

Ut ifra Hebers beretning, så kan vi sannsynliggjøre at Nilsen ble forespurt om å ledsage Juell Hanssen på bakgrunn av at han var fjellvant og god til å gå på

ski. Det Heber ikke sier noe om, er på hvilke vilkår Nilsen ble engasjert til oppdraget. Var dette noe han hadde gjort før? Fikk han betalt for dette, eller gjorde han det frivillig? Det vi må kunne anta, er at Nilsen hadde fri denne dagen og dermed var tilgjengelig på kort varsel. 29. januar 1905 var en søndag, og søndager var vanlig fridag for anleggsarbeiderne.

Vi vet ikke så mye om hvem som hadde fullmakt til å forhandle lønn og vilkår om å engasjere slike kortvarige oppdrag, kanskje hadde både oppsynsmenn og funksjonærer som Juell Hanssen en slik fullmakt. De ulike ingeniørene på anlegget, som avdelingsingeniør Wetten og overingeniør Skavlan ville ganske sikkert ha hatt slike fullmakter.

I flere avisomtaler fra vinteren og våren 1905 nevnes at den fjellvante arbeideren kom fra Skafså i Telemark. Nilsen gikk igjen som etternavn, men fornavnene spriket. Kunne vi slå fast hvem han var, og kanskje noe om hans bakgrunn eller familieforhold?

FRA SKAFSAA I TELEMARK

Det første vi måtte finne ut av, var hjemstedet Skafsaa i Telemark, som var omtalt i flere aviser. Etter noen raske nettsøk finner man at Skafså ligger sør i Tokke kommune, har om lag 470 innbyggere, og at det som i Store Norske Leksikon omtales som tettbebyggelsen heter Åmdals verk. Der var det i perioden 1690 til 1945 kobbergruver.

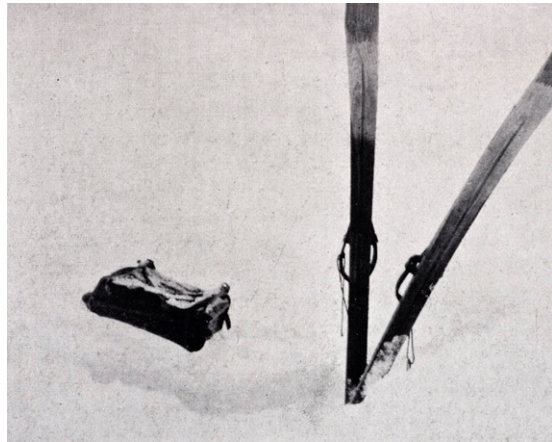
Tokke kjenner vi godt ved Norsk vegmuseum. Høydalsmo vegstasjon som er gjenreist i museumsparken kommer fra Tokke. Den store Tokke-utbygginga på 1960-tallet er velkjent i fjellsprengningshistorien og formidlet gjennom

Ski og sekk med pengeskrin ble funnet senere i juni. (Foto fra Hebers bok «Da Bergensbanen Blev Til»)

Norsk fjellsprenningsmuseum. Mindre kjent for oss var den langvarige gruvehistorien, som ikke er uvesentlig når man skal lete etter sammenhenger i fjellsprennings- og tunnelhistorie.

I februar 2021 tok vi kontakt med Dagfinn Midtbø i Tokke historielag og Dag Rorgemo, direktør ved Vest-Telemark museum. På dette tidspunktet trodde vi at vi lette etter en ved navn Johan Nilsen, som var sporet vi hadde funnet i et par avisartikler fra 1905. Både Midtbø og Rorgemo var entusiastiske og bidro raskt med søk i folketellinger og i bygdebøker. Rorgemo foreslo fire kandidater, Johan Nielsen (1865), Karl Johan Nilsson (1877), Johan Teodor Nilsson (1882) og Karl Johan Nilsson (1881). Omtrent samtidig fant vi ytterligere en avisomtale, hvor navnet Teodor dukket opp. Ved å søke i Nasjonalbibliotekets arkiv på navnekombinasjonen på Teodor og Johan Teodor fikk vi flere treff. Vi tok derfor utgangspunkt i at det var Johan T(h)eodor Nilsson (1882) vi lette etter. De fleste avisomtaler brukte Nilsen som etternavn, ikke Nilsson. Vi skriver heretter Johan Theodor Nilsen, som vi antar er korrekt skrivemåte*

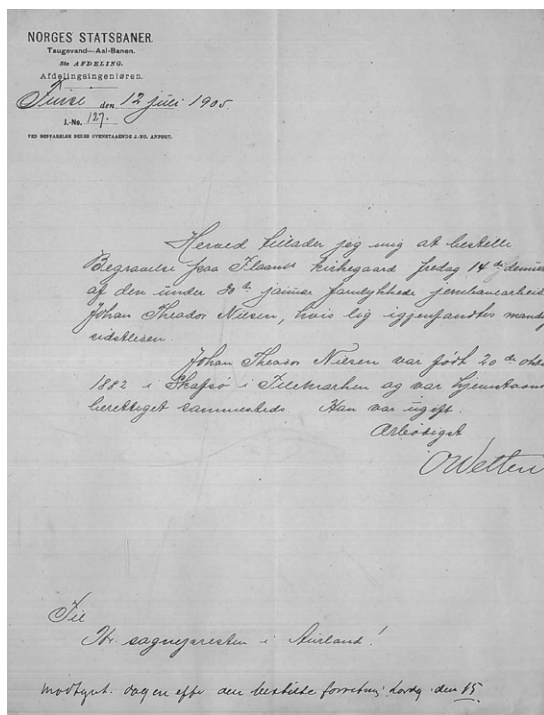
Dag Rorgemo søkte videre, og fant at Johan Theodor Nilsens far, Nils Johnson i 1892 var omtalt som verksarbeider i kirkeboka hvor Johan Theodors dåp er

listeført. I arkivene etter Åmdals verks gruver, som Vest-Telemark museum har overtatt, finnes lønningslister med Nils Johnsons navn i perioden 1890-92. Lønningslistene er ikke komplette, men det er interessant å se at faren var gruvearbeider. Dag Rorgemo mener at ut ifra forholdene den gang, er det svært sannsynlig at også Johan Theodor fulgte farens fotspor og fikk jobb i gruvene. Faren døde i 1900, og Johan Theodors mor, Torbjørg Torjusdatter Smedland giftet seg på nytt i 1901. Rorgemo finner at Johan Theodor flyttet til Holla, sannsynligvis for å begynne i gruvene i Søve. Der sluttet foreløpig alle spor av Johan Theodor Nilsen.

Gruvedriften ved Åmdals verk er i seg selv et fascinerende stykke arbeider- og industrihistorie. Det ble drevet industrielt preget gruverdrift i perioden 1691-1945, altså i over 250 år. Symptomatisk for driften ved Åmdal verks gruver var den store av/på-virksomheten og de mange eierskiftene. En rask opptelling viser at det har vært 18-19 ulike drivere ved Åmdals kobberverk.

Mellom alle disse eierne kunne det hende at gruverdriften var innstilt for kortere eller lengre perioder. Hva angår

Brev fra avdelingsingeniør Wetten hvor han bestiller begravelse for Johan Theodor Nilsen.

Ulefoss. Uten å vite hvilken rute de har tatt, kan vi i alle fall slå fast at det i dag er drøyt 25 mil om du skal kjøre streknin- gen. Kanskje noe kortere om man går i rettere linje – men fortsatt tilsvarende 4-5 Birkebeinerrenn. Det er ingen dårlig pre- stasjon for omreisende anleggsarbeidere tidlig på 1900-tallet med datidens utstyr og bekledning.

Vi hadde regnet med at i alle fall kir- kebøkene skulle kunne gi svar på når og hvor han var gravlagt, men hvor gravleg- ger man en fattig arbeider fra Telemark som omkommer på høyfjellet, langt fra nærmeste kirkegård. Ble han sendt «hjem» til Skafså, til Mor som nå var bosatt i Holla, eller gravlagt på en kirke- gård i distriktet rundt Finse? For å prøve å finne ut av dette satte vi NRK-resear- cher og slektsforsker Kai-Samuel Vigardt på saken, som også hjalp oss i saken om dynamittangrepet i Hakavik.

Kai-Samuel Vigardt fant Johan The- odor Nilsen nedtegnet i klokkeboken for Aurland fra perioden 1887-1929. Der er dødsdato oppgitt til 30.1 1905, begra- vet 14.7 og jordfestet 30.7. Dødsårsaken var «omkom i snestorm i fjeldet» og Nil- sens sivile status var ugift. Navneforvir- ringen skulle følge Johan Theodor helt til graven, da han i klokkeboken er navn- gitt til Teodor Nilsen, og i Ministerialbo- ken til Theodor Nilsen.

Han ble gravlagt på Flåm kirkegård i Aurland. I avisomtalen fra Arbeidet 11. juli 1905 var det sagt at liket skulle brin-

denne historien, var det flere avbrudd i driften fra 1900 til 1904. Dette stemmer med når Johan Theodor flytter til Holla, 5-6 mil lengre øst i fylket.

Olaf Hovind (f. 1878) jobbet ved Åmdals verk vinteren 1901/1902 og for- talte at det var prøvedrift med dårlige resultater og lav lønn. Derfor bestemte Olaf og noen kamerater seg for å gå på ski over Hardangervidda utpå våren for å søke seg arbeid på Bergensbanens anlegg ved Gravhalsen. Ut ifra dette mener jeg det er godt kvalifisert gjetning å tro at også Johan Theodor Nilsen har gått opp til Bergensbanen på ski, kan- skje våren 1904. Vi vet allerede at han var beskrevet som fjellvant og god til å gå på ski – og slike beskrivelser har gjerne opp- hav i noe man har sett eller erfart. Det er langt fra Telemark til Finse, uansett om han har gått fra Skafså eller Holla/

Gruvearbeidere ved Åmdals verks gruver, tidlig 1900-tall. Kan-skje var noen av disse kolleger med Johan Theodor Nilsen. (Foto fra Vest-Telemark Museum)

ges til Flem i Aurdal. Dette kan ha vært en misforståelse, antageligvis pr telefon, hvor det egentlig ble sagt Flåm i Aurland. Aurland er vesentlig nærmere Finse enn hva Aurdal er. Kirkeverge i Aurland, Monica Finden, har vært behjelpelig med å sjekke om graven fortsatt finnes – det gjør den ikke.

Vigardt fant også flere opplysninger som verifiserer Johan Theodors bakgrunn. I 1891 er han bosatt i en brakke ved Aamdals Værk, ifølge folketellingen. Allerede i 1900, samme år som faren døde, hadde han flyttet til Holla. I folketellingen dette året er han registrert med bostedsadresse Ødegaarden, og han har yrkestittel jerngrubearbeider. Vi vet da med sikkerhet at Johan Theodor allerede som 18-åring var gruvearbeider, og i gang med å opparbeide verdifull kompetanse som han ville få bruk for ved senere tunnelarbeid på Bergensbanen. Johan Theodor kunne hatt en eldre bror, men lille Johan (f. 1881) døde bare tre dager etter sin fødsel. I 1885 fikk Johan Theodor

en søster som ble døpt Kristiane Serine eller Sørine Nilsdatter. Hun emigrerte til USA i 1910, og fikk fem barn, alle født etter Johan Theodor Nilsens død. I den grad det finnes gjenlevende slektninger etter Johan Theodor i dag, vil dette da være snakk om eventuelle barn eller barnebarn etter nevøer og/eller nieser, som sannsynligvis er bosatt i USA.

BEGRAVET PÅ STATSBANENS REGNING

Kai-Samuel Vigardt fant også et unikt dokument i et av sine mange fysiske arkivbesøk. Overingeniør Wetten ved 5. avdeling sendte brev til sognepresten i Aurland 12. juli 1905. Her bestilte han, på vegne av NSB, begravelse for Johan Theodor Nilsen fredag 14. juli. Vi må dermed gå ut ifra at Statsbanen også tok hele regningen, siden ikke annet ble oppgitt. Brevet ble funnet i arkivet etter sognepresten, det har ikke lyktes oss å finne noe arkivert på samme journal-nummer i NSBs arkiver.

Flåm kirke i Aurland hvor Johan Theodor Nilsen ble begravet i juli 1905. (Foto fra Aurland Kyrkje-kontor)

Nederst på brevet fra Wetten, med annen håndskrift, er det tilført: «Mottaget dagen efter den bestilte forretting! Lørdag den 15.» Dette er i og for seg litt underlig, da det er innført i både klokkerbok og ministerialbok at Nilsen ble begravd den 14. juli, men det kan da sikkert stemme at jordpåkastelse og sere- moni ble holdt først 30. juli som oppført i bøkene. Antageligvis har Johan Theodor Nilsen blitt lagt i en grav umiddelbart ved ankomst til Flåm av praktiske årsaker. Det var ikke uvanlig at de seremoni- elle delene av en begravelse – med jord- påkastelse kunne skje dager eller uker etter at kisten var senket i jorden.

Historien om Johan Theodor Nilsen og Fredrik Otto Juell Hanssen er viet plass i rallaravdelingen ved den faste utstil- lingen ved Norsk fjellsprengningsmu- seum. Historien trekkes også frem i jevnlig spesialomvisninger ved museet. Norsk fjellsprengningsmuseum er åpent hver dag i perioden 15. juni – 15. august, samt ved ulike arrangementer. Gruppe- besøk/omvisninger kan gjøres hele året etter forhåndsavtale.

2. juli 1934 ble ranselen med pengeskrinet fra Finse innlemmet i samlingene til Jernba- nemuseet på Hamar. Det var overingeniør Hoelfeldt-Lund i NSB som leverte gjenstan- dene og sikret at fysiske minner fra denne

dramatiske historien ble tatt vare på for ettertiden. Det har dessverre ikke lyktes oss å få tak på bilder som viser hvordan sekken og skrinet ser ut i dag.

Jeg har i denne artikkelen valgt å skrive navnet Johan Theodor Nilsen på samme måte som overingeniør Wetten skrev i bre- vet til sognepresten, og Fredrik Otto Juell Hanssen på samme måte som stavet i døds- annonsen i Morgenbladet, da jeg vurderer dette til å være relativt sikre kilder. Det er påpekt i artikkelen at Nilsens navn er skre- vet med en rekke varianter, men også Juell Hanssen er omtalt ved ulike stavemåter i de forskjellige kildene. Heber brukte konse- kvent Juel-Hansen.

Jan Guillou og pengeskrinet på Finse

I den historiske romanen *Brobyggerne* fra 2011 går den svenske forfatteren Jan Guillou inn i historien om pengeskrinet på Finse. Den fiktive karakteren Lauritz er en av tre brødre som figurerer som hovedpersoner i boken. En betydelig del av handlingen er lagt til byggingen av Bergensbanen. I kapittel 16 skriver Guillou romanfiguren Lauritz inn i den virkelige historien når han plasserer Lauritz som en av mennene Hakestad tar med opp fra Osa-fjorden da han ble tilkalt for å søke etter Fredrik Otto Juell Hansen og Johan Theodor Nilsen.

Brobyggerne er fiksjon, men Guillou bruker virkelige personer og faktiske hendelser som rammer for romankarakterene og handlingen i boken – ofte med stor detaljrikdom. Guillou tillegger Hakestad å være oppsynsmann – det mener jeg er direkte feil, da han først og fremst var postfører. Mer «graverende» om man kan bruke et slik ord om «feil» i en roman og fri diktning, er at Guillou legger forsvinningen på Finse til 1907 og ikke 1905. Dette antar jeg er gjort for å få hendelsen til å passe inn med øvrig handling og kronologi. Jeg regner med at Guillou har endret årstallet med vilje.

Jeg er også rimelig sikker på at Guillou først og fremst har brukt Hebers bok fra 1924 som kilde. Han skriver bl.a. Juel-Hansen, samme stavemåte som hos Heber. Guillou klarer å trekke ut mange detaljer fra Hebers mer nøkterne fremstilling, og levendegjør disse og bygge videre på faktiske hendelser i en fortelling som absolutt er leseverdig og som på mange måter oppleves som realistisk.

I historien om pengeskrinet omhandles letingen og påfølgende graving av snøhule sent om kvelden. Hamre og arbeidslaget fra Torbjørnstøl tunnel som lette hver søndag er skrevet inn, og selvsagt funnet av Juell Hanssen lenger ut på sommeren. Her er det romankarakteren Lauritz som blir bedt av Hamre om å følge med når Hamre har funnet pengeskrinet (men ikke liket) – og Guillou gjen-tar da Hebers feil i rekkefølgen, da Juell Hanssen ble funnet først – og deretter, etter flere uker, pengeskrinet. I romanen finner Hamre og Lauritz liket av kassereren umiddelbart, 50 meter unna skiene og pengeskrinet. I Guillous fortelling tilhører skiene som står ved pengeskrinet kassereren selv. Johan Theodor Nilsen er ikke med i Jan Guillous fortelling, hvor til og med skiene hans er gitt bort til kasserer Juell Hanssen.

Noen vil nok mene at å blande fiksjon og fakta på denne måten i en roman kan være forvirrende. kunstnerisk frihet er likevel lov – og ofte påkrevd i både litteratur, film og andre kunstarter. Jan Guillou er en populær og anerkjent forfatter, og mange har lest *Brobyggerne*. Det har vært naturlig å nevne Guillous omtale av hendelsen på Finse både fordi den er verdt å lese, men også fordi det må understrekes at den må leses som fiksjon. I kapitlet om pengeskrinet på Finse er det en del som er fri fantasi (eller «feil» - avhengig av hvem du spør). At Johan Theodor Nilsen heller ikke er med i historien fra Guillous penn understreker behovet for å løfte frem hans navn og innsats og gjøre dette kjent for ettertiden.